

שורשים בגולה ובארץ-ישראל הע'ותמאנית דרכם של שישה מראשי "החוגים האזרחיים" לציונות ולארץ-ישראל

פתח דבר

השם "חוגים אזרחיים" יוחד לארגונים חברתיים, כלכליים ופוליטיים שהחלו להתארגן בארץ-ישראל בעת כיבוש הארץ על ידי הבריטים במלחמת העולם הראשונה, והתקיימו במרוצת שנות ה־20 ובשנות ה־30 הראשונות.

ארגונים אלה, שהראשון ביניהם היה מפלגת "האזרח", שהוקמה על ידי מאיר דיזנגוף וש' בן-ציון (וממנה, כנראה, הוחל הכינוי "החוגים האזרחיים" על כל הארגונים הללו), ניצבו במרכז הקשת הפוליטית של היישוב הארצישראלי, היינו: מימין לתנועת העבודה, שהחלה להתגבש באותם ימים (הקמת "אחדות העבודה" וייסוד ההסתדרות), ומשמאל ל"המזרחי" ולתנועה הרוויזיוניסטית, שאף הן החלו להתגבש בארץ-ישראל בראשית שנות ה־20.

ברם, בניגוד להתגבשותם של השמאל והימין ביישוב הארצישראלי, הרי המרכז (קרי: "החוגים האזרחיים") היה מפורד ומפוצל, ומעולם לא הגיע לכלל התגבשות דומה.

ארגוני המרכז היו, ברובם, חסרי תודעה פוליטית רחבה, ופעולתם הצטמצמה, בדרך כלל, לכמה תחומים מוגדרים, וללא כל יומרה לפעולה מקיפה בנושאים שמעבר לתחום האינטרסנטי הצר שלהם. עם זאת, גם בקרבם צמחו מסגרות פוליטיות שביקשו לגבש, בדרך כלל בהצלחה מועטה בלבד, את הארגונים הללו סביב תפיסת עולם מוגדרת וברורה ככל האפשר. הניסיון הרציני ביותר לארגנם היה הקמת "פדרציית הציונים הכלליים". ניסיונות אחרים היו הקמת "ההתאחדות האזרחית הלאומית" והקמת ארגוני האיכרים ובני האיכרים.¹

העוקב אחר התפתחותם של "החוגים האזרחיים" בארץ-ישראל בשנות ה־20 עומד עד מהרה על העובדה, שבכולם התפתחה, במרוצת הזמן, חלוקה פנימית לשני פלגים עיקריים: פלג ליברלי, שנטה יותר לקבל את עמדותיה של תנועת

1. על "החוגים האזרחיים" ופלגיהם ראה: י' דרורי, בין ימין לשמאל, "החוגים האזרחיים" בשנות העשרים, תל-אביב 1990. על ראשיתם של הציונים הכלליים בארץ ראה שם, וכן: י' דרורי, "הציונים הכלליים" בא"י בשנות העשרים, הציונות, מאסף י, תשמ"ה.

העבודה בתחומים שונים, למרות שלא הזדהה עמה אידיאולוגית; ופלג שמרני, ששיקוליו היו כלכליים ומשקיים, אשר התנגד לרעיונותיה החברתיים של תנועת העבודה בארץ.

בין פעילי "החוגים האזרחיים" בארץ משנות ה-20 ואילך כולטים במיוחד שישה, שהשפעתם על התפתחות "החוגים האזרחיים" היתה רבה ביותר. כוונתי לשלושה מנהיגי הפלג הליברלי בקרב חוגים אלו (ד"ר חיים בוגרשוב, ד"ר בן ציון מוסינזון, ד"ר משה גליקסון), ולשלושת פעילי הפלג השמרני (יהושע סופרסקי, דוד איזמוז'יק, זלמן דוד לבונטין).

ניתן לקבוע, ללא חשש של הגזמה, כי פעולתם הפוליטית של "החוגים האזרחיים" בארץ בשנות ה-20 מוקדה בעיקרה סביב פעילותם האישית של ששת האישים הללו, והצלחתנו להבין את מניעי פעולתם של אלו, ואת הבדלי השקפותיהם האישיות, עשויה לתרום בידינו מפתח להבנה טובה יותר של ההבדלים בין הפלגים העיקריים בקרב "החוגים האזרחיים" בארץ בראשית התגבשותם.

א. במחיצת אוסישקין

דרכם של מוסינזון ובוגרשוב לציונות ולארץ-ישראל

העובדה הראשונה המזדקרת לכל המנסה לעקוב אחר התפתחותם הרעיונית של בוגרשוב, מוסינזון וגליקסון, עד לעמידתם בראש "החוגים האזרחיים" הליברליים בארץ, היא עובדת פעילותם הציונית המשותפת עוד לפני עלייתם ארצה, מול פעולותיהם הנפרדות זו מזו של סופרסקי, איזמוז'יק ולבונטין, שהיו לימים ראשי הפלג השמרני בחוגים אלו.

פעולתם המשותפת של בוגרשוב, מוסינזון וגליקסון מוקדה סביב אישיותו של מנהיג ציוני רוסי, מנחם אוסישקין. הערצתם של השלושה לאוסישקין היתה מלאה וללא עוררין. די היה בפנייתו של אוסישקין למוסינזון או לבוגרשוב, למשל, על מנת שהללו יפסיקו את לימודיהם בשווייץ, או יוותרו על חופשתם השנתית, כדי לצאת בשליחותו לעשות נפשות למען רעיונם של "ציוני ציון" ברחבי רוסיה, ואף מחוצה לה.

מוסינזון ובוגרשוב היו קשורים זה לזה לא רק עקב דעותיהם המשותפות, אלא גם עקב היכרותם המשותפת עוד בימי נעוריהם, ועקב בתי הוריהם, שהיו דומים באווירתם ובהתייחסותם לערכי המסורת והדת, מחד גיסא, ולרעיונות התחייה הלאומית, מאידך גיסא. הבדל גיל קטן בלבד היה בין מוסינזון, שנולד בשנת 1878, לבין בוגרשוב, שנולד כשנתיים לפניו. שניהם ילידי פלך טאבריה שבחצי האי קרים. אביו של מוסינזון היה דיין ושוחט בעיירה אנדרייבקה, ואילו אביו של בוגרשוב היה רב העיירה בצ'רינגובקה. שני האבות, למרות ששימשו ככלי קודש בעיירותיהם, היו קרובים לאגודות "חובבי ציון" במקומותיהם, וברוח זו חינו את בניהם.

לאחר תום לימודיהם בגימנסיה פנו מוסינזון ובוגרשוב כאחד ללמוד את

מקצוע ההוראה, ושניהם שימשו כמורים בבית הספר העברי-רוסי בעיר ברדיאנסק, הסמוכה לעיירות הולדתם. בוגרשוב נתמנה במהרה למנהל בית הספר, אך עבודת ההוראה בלבד לא סיפקה את השניים, ובשעות שלאחריה היו מסתובבים בערי השדה ובעיירות האיזור ועוסקים בפעולה ציבורית עברית ובתעמולה ציונית רחבה בקרב השדרות היהודיות העממיות. במהרה הגיע שמעם אל אוסישקין, והלה קירבם אליו. בוגרשוב עזב את ברדיאנסק ועבר ליקטרינוסלב, על מנת לשהות סמוך לאוסישקין, ובמקומו התמנה מוסינזון למנהל בית הספר.

בשנת 1901 עברו השניים לשווייץ ולמדו יחד באוניברסיטת ברן. חלום משותף שליכדם באותם ימים היה לעלות לארץ-ישראל ולהקים בה בית ספר עברי תיכון. בשווייץ פגשו מושבה גדולה של סטודנטים יהודים מרוסיה, ויחד עם פעילים ציוניים, כמו חיים וייצמן, שהורה אז באוניברסיטת ג'נובה, ואחרים, המשיכו בוגרשוב ומוסינזון לעסוק בתעמולה ציונית גם בשווייץ, ופעלו להעמקת תודעתם הלאומית-ציונית של חבריהם הסטודנטים. פעולתם נעשתה כל הזמן בתיאום מלא עם אוסישקין, שהקשר עמו קיים באמצעות מכתבים, שרבים מהם מצויים היום בתיקי הארכיון הציוני המרכזי בירושלים.

בתקופת לימודיהם פרץ בתנועה הציונית הוויכוח הגדול סביב שאלת אוגנדה. בוגרשוב, שהשתתף כציר בקונגרס הציוני השישי, נמנה כבר אז עם "ציוני ציון", והיה ממתנגדי תוכנית אוגנדה. מיד לאחר הקונגרס הצטרף אליו מוסינזון, ושניהם פנו לאוסישקין, שעמד בראש מחנה "ציוני ציון", והעמידו עצמם להוראותיו של מנהיגם הנערץ. בגלויה ששלחו שני הסטודנטים מברן, ביום ו' בתשרי תרס"ד (27.9.1903), כתבו השניים: "[...] כי אנחנו שנינו רק עתה מכירים את ערך עבודתך ומבינים אותך, וכי שנינו מוכנים לעבוד אתך אך ורק למען ציון בכל עת ובכל אופן שתדרוש ממנו – מובן לך מראש."²

חודש לאחר מכן פירט מוסינזון במכתב ארוך לאוסישקין, את פעולות ההסברה שהתקיימו לאחר הקונגרס השישי בקרב הסטודנטים היהודים בשווייץ, ושעסקו בעיקר בשאלת אוגנדה. מוסינזון סיפר לאוסישקין על הרצאת וייצמן באסיפת האגודה הציונית של ציוני גליציה והונגריה, ומסקנתו, בעקבות הדיונים שנתקיימו שם, היתה:

הרוב הגדול והחלק היותר טוב בצעירינו הנם נגד אוגאנדא. בין האוגאנדיס-טים נמצאים כל מה שיש קטנות בציונות. מעבר האחד המזרחיים,³ האומרים כי לציון יביאנו אך משיח, וטוב טוב לנו אפריקה מציון, [...] ומעבר השני אלה הצועקים כי נחוץ להתפטר מסבל הירושה ולהשליך את בלויי הסחבות אשר בשם אמונה וקבלה יקראו, ורק באפריקה אפשר יהיה הדבר ולא בציון. [...] בעד אפריקה הינם גם אלה החפצים ברעש ובצעקה למען יוכלו לאמר הננו עושים, הננו בונים, חדשה מצאנו [...] ⁴

2. אצ"מ, תיק 24/125/62

3. אנשי תנועת "המזרח".

4. לעיל, הערה 2.

עם זאת, למרות שבעקבות הדיונים שנוהלו בכינוס, ובעקבות שיחותיהם של מוסינזון ובוגרשוב עם תומכי אוגנדה, "אחדים מאלה אשר אמרו 'הן' על הקונגרס שבו עתה מדעתם והודו בפומבי על [טעותם] והנם מבעלי הלאו", הרי לדעת מוסינזון, רעיון אוגנדה השפיע לרעה על צעירים רבים, שהחלו להתלבט מהי הדרך הציונית הנאותה. לדעתו, צריך לצאת בהקדם למסע הסברה נרחב ברחבי רוסיה לקראת הקונגרס השביעי, שאמור היה להיות קונגרס ההכרעה בשאלת אוגנדה, על מנת לעשות נפשות למען רעיון "ציוני ציון", והוא העמיד את עצמו לרשות אוסישקין, למען מטרה זו. הסטודנט כתב מברן:

לא אוכל עתה לשבת פה. הנני חש בנפשי כי עוון הנני עושה לעמי, ולא רק אני, כי אם כולנו, כל הצעירים אשר אין בידם לעשות איזה דבר ואינם עושים. עמנו הוא על פרשת דרכים עתה, ונחוץ לאסוף כל כוחותינו למען הוביל אותו אל הדרך הנכונה [...] לכן גמרתי בנפשי ללכת לרוסיה לדבר אל העם, להראות לו על מקום "ציון" בתולדותינו ובכל חיינו, לתת את כל כוחותי להכין צירים לקונגרס השביעי, כי בכל זאת לא ינחו ולא ישנו האפריקנים, ונחוץ גם לנו לעבוד.⁵

בהמשך אותו מכתב הסביר מוסינזון לאוסישקין כי "למען בוא אל העם נחוץ לי להיות קודם כל בארץ ישראל. נחוץ לי לעמוד בגליל על אדמת קודש זאת, למען אוכל היות לקורא בשמה." כיון שזו היתה תחושתו העמוקה, ביקש מוסינזון מאוסישקין את עזרתו הכספית לשם כך. הוא הודיע למורו הרוחני כי נוסע הוא בינתיים עם וייצמן ללונדון, "להטיף שם לציון", וכי פנה בבקשה דומה גם לצ'לנוב, וייתכן שיפנה גם לטיומקין ולשינקין.⁶

מוסינזון המשיך להתכתב עם אוסישקין במשך כל שנת 1904, והאחרון עודדו ודרבנו לפעולה למען ארץ-ישראל ונגד האוגנדיסטים והטריטוריאליסטים.⁷ ואומנם, לאחר ביקור קצר בלונדון יחד עם וייצמן, יצא מוסינזון, במחצית שנת

5. שם.

6. ואומנם מצוי באצ"מ מכתב תשובה למוסינזון משינקין, מיום כ"ט בכסלו תרס"ד (18.12.1903), תיק A45/35, ובו מודיע שינקין למוסינזון, כי "כמוצא שלל רב ממש שמחתי להידיעה כי נכון אתה לנסוע לא". בחפץ לב ובהכרת הנחיצות הנני נכון לתמוך בנסיעתך זאת. מצדי בתור מורשה הנני מציע לך בהלואה מאה ר"כ למפרע, בתנאי כי בשובך תבקר לא פחות מעשר ערים בגלילי." בהמשך ביקש שינקין ממוסינזון לבוא לרוסיה גם לפני נסיעתו לארץ-ישראל, באשר היה זקוק לו במאבקו נגד אנשי הצפירה, שתמכו בהרצל וברעיון אוגנדה, ודרשו לסלק את אוסישקין ממחנה הציונים.

7. ראה, למשל, אצ"מ A45/36, מכתבים מס' 734, 806, 835 ועוד. במכתביו למוסינזון ולאחרים הציג אוסישקין עמדה תקיפה מאוד נגד "הדיקטטורה של הרצל" (מכתב מס' 734), וציטט ציונים באודסה, שהודיעו בגלוי כי יפעלו להדחת הרצל, אם זה "לא יסלק ידיו לגמרי מהיום והלאה מכל שאלות ישוב מחוץ לא"י" (מכתב מס' 835). גם שינקין, במכתבו הנ"ל למוסינזון (ראה הערה 5), הביע תקווה כי הרצל יבין את המצב האמיתי, ואם "יאמר לעמוד על דעתו ולהתהלך מאוגנדה לקונגא, ומשם להרי חשך [...] או תהיה המלחמה כבדה מאד."

1904, לארץ-ישראל. יחד עמו נסע גם בוגרשוב, שעל פי הצעת וייצמן נשלח על ידי אוסישקין, הן על מנת לחקור אפשרות ייסוד בית ספר תיכון עברי בארץ, והן לניהול תעמולה למען "ציוני ציון". מביקור זה נשמר מכתב בארכיונו של אוסישקין (המצוי כיום בארכיון הציוני המרכזי), בו מפרט בוגרשוב את הנעשה בארץ. הכותב סיפר לאוסישקין כי הוא ומוסינזון יסדו ביפו מרכז "של טובי הכוחות, כדי לעבוד פה ע"ד [על דבר] הסתדרות ציוני ציון", וכן כי "בירושלים יסדנו עתה סניף אשר יעמוד ברשות עצמו"⁸. בוגרשוב האמין, כי ניתן לעשות נפשות רבות למען "ציוני ציון", אף על פי שקיימת בארץ נטייה אוגנדיסטית חזקה. הכותב האמין, כי "המחלוקת שנתעוררה עתה מראה כי דעת הקהל נוטה על צדנו"⁹.

רמז ראשון להתייחסותם של בוגרשוב ומוסינזון לתנועת הפועלים המתהווה בארץ-ישראל מצוי אף הוא במכתב זה, שביטא, כאמור, את רשמי ביקורם הראשון בארץ. בסוף המכתב, בהערה, הוסיף בוגרשוב: "יסדנו מרכז של הפועלים בפ"ת. יש פה מקום ל-500 פועלים חרוצים לכל השנה. במהרה יוציא המרכז קולות קריאה."¹⁰

עם חזרתם מארץ-ישראל לרוסיה, על פי הבטחתם, יצאו השניים לאודסה, בהתאם לדרישת אוסישקין, על מנת להשתתף בכמה אסיפות הסברה וויכוחים עם חסידי רעיון אוגנדה והטריטוריאליסטים. באודסה נפרדו דרכיהם של השניים לזמן-מה. בוגרשוב פנה לסיבוב בערי דרום רוסיה, ואילו מוסינזון סבב בערי המרכז.¹¹

בסיורו בדרום רוסיה (שאותם ערך יחד עם ב' בורוכוב) סיפר בוגרשוב לשומעיו, כי "מחלת אוגנדה" פשטה גם בארץ-ישראל, וקרא להם להתנגד למגמה זו ולהיאבק בה. במסעותיו גייס בוגרשוב כוחות צעירים לכינוס חשאי של "ציוני ציון" בוויילנה. מאימת הבולשת הרוסית נערכו ישיבות כינוס זה במסווה של סעודות בר-מצווה, ימי הולדת וכד'. בכינוס תוכננו תוכניות לעבודה מעשית בארץ-ישראל ולמאבק ההכרעה בשאלת אוגנדה, שאמור היה להתקיים בקונגרס השביעי, שעמד להתכנס בקיץ 1905.¹²

8. אצ"מ A24/125/11.

9. לדעת בוגרשוב "פה [בארץ-ישראל], המחלוקת ציון ואוגנדה [...] היא מחלוקת אוסישקין-הרצל, שזה הרבה יותר יפה מאוסישקין-בן-יהודה." (שם).

10. רמזים נוספים על עמדת השניים כלפי תנועת העבודה ניתן למצוא מאוחר יותר: א. במכתב לאוסישקין, ללא תאריך, הביע בוגרשוב התנגדות לאיכרים שהעסיקו ערבים, וחייב מלחמה על עבודה עברית, במקביל למאבק נגד האוגנדיזם. (לדעת קלוזנר, שסידר את ארכיון אוסישקין, המכתב הוא משנת 1906, אך נראה שהוא לפני 1905, באשר הוא עוסק בהכנה למאבק בקונגרס על שאלת אוגנדה). ב. בגלויה שנשלחה לאוסישקין ביום 26.6.1906 מברן קלן, הציע בוגרשוב להתחיל בעבודת ייסוד מושבות לפועלים בעבר הירדן. "את התכנית עבדנו פעם בירושלים את [עם] לעבנטין". (אצ"מ A24/125/11).

11. אצ"מ A45/36, מסמך 1349.

12. ד' סמילנסקי, "עם בני ארצי ועירי", תל-אביב תשכ"ח (להלן: סמילנסקי, עם בני ארצי).

במקביל לפעולתו של בוגרשוב המשיך גם מוסינזון בנסיעותיו, כאמור, על פי הנחיותיו המדוקדקות של אוסישקין. במכתב מיום כ"ד באלול תרס"ד (1904.9.4)¹³ פירט אוסישקין למוסינזון את מסע ההסברה של בוגרשוב, ושלה את מוסינזון עצמו לגלילותיהם של זלטופולסקי ושינקין. באותו מכתב דרש אוסישקין ממוסינזון לדאוג לשליחת צירים לקונגרס, שיהיו "ארצישראלים גמורים", לאסוף שקלים, לעשות תעמולה בעד הקרן הלאומית, לעזור במכירת מניות חברת "גאולה", לעודד קניית אדמות בארץ-ישראל באמצעות חברת "גאולה", ולדרכן צעירים לעלות לארץ-ישראל, תוך שכנועם בצורך "להביא קרבנות לא"י בעבודת פועלי שכירי יום". במכתב אחר, מיום ט"ז בכסלו תרס"ה (1904.11.24)¹⁴, דרש אוסישקין ממוסינזון לנסוע לליטא, באשר שם היה אז מרכזם של הטריטוריאליסטים והאוגנדיסטים. לעזרתו של מוסינזון שלח אוסישקין לשם גם את ז'בוטינסקי ואת בורוכוב.

לאחר מסע ההסברה ברחבי רוסיה, ולאחר כינוסו של הקונגרס השביעי ביולי-אוגוסט 1905, חזרו מוסינזון ובוגרשוב לשווייץ, לסיום לימודיהם. השניים כתבו לאוסישקין ב-6 במאי 1905:

בעוד חודש ימים הננו הולכים אל המבחן. הכתבים כבר מסורים, היום מיועד, וביום העשירי לחודש יוני נהיה כבר דוקטורים (כמובן אם לא ניפול). והשאלה העומדת לפנינו: ועתה מה? שנינו בעלי אשה ובנים. הפרוטה כבר כלתה מהכיס, תיכף אחרי הבחינה עלינו להכנס אל תוך החיים. תפצים הננו, כמובן א. לחיות בשביל העבודה הציבורית ו-ב. לעבוד בשביל ובארץ ישראל.¹⁵

ואומנם, עם גמר לימודיהם עלה בוגרשוב לארץ (את משפחתו העביר לשם שנה קודם לכן), אולם מוסינזון חזר לרוסיה "בשביל תעמולה בערי הנגב", על פי בקשת אוסישקין, שתכנן למוסינזון גם מסע תעמולה בארצות-הברית.¹⁶ ממכתב אחרון זה אנו למדים גם על יחסו של אוסישקין לעבודת ההוראה בארץ-ישראל. מתוך דבריו נראה כאילו חששו בוגרשוב, מוסינזון ורביקוביץ שעבודה זו אינה חשובה מספיק, או אינה תורמת מספיק לעניין הציוני. אוסישקין ניסה לבטל חששות אלו:

בשום אופן אינני מסכים לכם שעבודת מורה בא"י בעד בגרצב זה עבודה שאיננה הגונה. כל העבודות הגדולות והיצירות העולמיות והכבירות הנן רק סיכום של עבודות רבות ופעוטות, אבל המכוונות להאידעאל הקיצוני הבא – אנשים כבגרצב, כשיתישבו בא"י ויתעסקו לא רק בדברנות, כי אם בעבודות פעוטות, איש במקצוע שלו, אנשים כאלו יחיו את הסביבה, יביאו רוח חיובי

13. ראה הערה 10.

14. אצ"מ A45/36, מסמך 1642.

15. אצ"מ A24/125/62.

16. מכתב ל"החוט המשולש מוסינזון, בגרצב ורביקוביץ", מיום ב' בתמוז התרס"ז

(1906.6.25), אצ"מ A45/36, מסמך 605.

בכל העבודות השונות, ותוצאות כל זאת נוכל לחזות מראש. [ההדגשות במקור, י"ד]

עוד כתב אוסישקין במכתב זה, כי קיבל מכתב מקלוורסקי, "והוא מבטיח להמציא לכגרבצ משרה בגליל העליון או התחתון".

בוגרשוב הגיע לארץ-ישראל בשנת 1906, והצטרף למשפחתו ולאחיו, שהיה ממייסדי מושב הפועלים עין-גנים וממתיישביו. הדוקטור הצעיר התיישב בילון, והתקבל להוראה בגימנסיה העברית, שהוקמה שם על ידי הד"ר י"ל מטמון-כהן, חברו ללימודים בברן, על פי החלטה משנת 1905 של מספר עסקנים בירושלים, שבוגרשוב נמנה עליהם בעת ביקורו הקודם בארץ. (האחרים היו: יהושע ברזילי, מנחם שינקין, אליהו ברליון, י"ל מטמון-כהן ועוד). בגימנסיה לימד בוגרשוב את מקצועות הגיאוגרפיה והגיאולוגיה. בהשפעתו הסכים ד"ר מטמון-כהן להעביר את בית ספרו לרשות "אגודת הגימנסיה", שנוסדה על ידי שניהם יחד עם שינקין, וזו בחרה בוועד מפקח, מועצה פדגוגית והנהלה מצומצמת. בהשפעתו של בוגרשוב קיבל גם ועד "חובבי ציון" ברוסיה, שבראשו עמד אז אוסישקין, את הגימנסיה בילון תחת חסותו, והקציב לה תמיכה שנתית של 5,000 פרנק. שינקין, שנסע לרוסיה, ומוסינזון, שכאמור נשלח לשם לאחר גמר לימודיו, עברו ברחבי רוסיה ואספו כ-40,000 רוב"כ נוספים.

בשנת 1907 נבחר בוגרשוב לציר מארץ-ישראל לקונגרס השמיני בהאג, והירצה שם על הגימנסיה. בפגישת צירי הקונגרס, שביקרו בארץ בראשות וולפסון, הצליח בוגרשוב, בעזרת צ'לנוב, להשיג תרומה נכבדה לגימנסיה, בסך 80,000 פרנק, מהשופט יעקב מוזר מברדפורד (אנגליה). לאחר הקונגרס נסע בוגרשוב עם אוסישקין לברליון, ואף שם השיג כסף עבור הגימנסיה. משם נסע לרוסיה, והשפיע על ועד "חובבי ציון" להמשיך ולהשתתף בתקציב הגימנסיה. בינתיים המשיך ידיו וחברו, מוסינזון, במסע ההסברה הרחב שלו. משורה של מכתבים שנשלחו לאוסישקין במרוצת תרס"ז ותחילת תרס"ח (1907), מתברר כי בנסיעותיו בערי רוסיה הציג מוסינזון בפני שומעיו את עמדות ה"מעשיים", ותקף את עמדות ה"מדיניים"¹⁷. בתום מסע ההסברה עלה מוסינזון לארץ, בשנת 1908, בסיועו של אוסישקין, והתקבל גם הוא לעבודה, כמורה לתנ"ך בגימנסיה העברית בילון.

תוך כדי הוראה לא זנח מוסינזון את עיסוקיו האחרים. מלבד כניסתו לעול הקשה של קיום הגימנסיה (כמובן, יחד עם ידידו הוותיק בוגרשוב, ועם מנהל הגימנסיה, מטמון-כהן) הוא המשיך לפעול בנושא אגודת "עבריה", וכן נכנס

17. בתקופה זו נערך בתנועה הציונית המאבק בין "המעשיים", בראשות אוסישקין, שדרשו קביעת עובדות התיישבותיות בארץ-ישראל, ובין "המדיניים", בראשות וולפסון, שדרשו להמשיך במדיניותו של הרצל, ולא לפעול בארץ-ישראל בטרם תושג הכרה בינלאומית לכך. "התנפלויותי על וולפסון, קאן וכו' - כתב מוסינזון - לא עשו רושם רע. כנראה לא השאירו אחריהם [וולפסון ותומכיו] רושם עמוק בארץ [ברוסיה] ולא קמו להם מוקירים." אצ"מ 24/125/62.

לפעילות ציבורית בקרב היישוב העברי בארץ, ופעל במסגרת המועצה הארצישראלית, שאליה נבחר על ידי ציוני יפו כבר בחודש השני לבואו ארצה.¹⁸ מוסינזון המשיך לשמור על קשר מכתבים הדוק עם אוסישקין, שבתוקף תפקידו כראש "הוועד לחברת יישוב ארץ-ישראל" תמך הן בגימנסיה והן באגודת "עבריה", והתייעץ עמו בכל צעד מצעדיו בארץ.¹⁹

ואומנם, אוסישקין לא ויתר בקלות על כוח הסברתי מעולה כמו זה של ד"ר ב"צ מוסינזון, וכחצי שנה לאחר בואו לארץ הוא נקרא שוב לערוך מסעות הסברה ציוניים. כך יצא מוסינזון, בקיץ 1908, למסע הסברה נרחב ברוסיה התיכונה, וכך נקרא שוב על ידי אוסישקין בסוף שנת תרס"ט (1909), לקושטא,²⁰ על מנת לתכנן מסע הסברה מקיף ברומניה, גליציה, בלגיה, הולנד, אנגליה ואמריקה.²¹ בשנת 1910 יצא מוסינזון למסע הסברה נוסף ברוסיה, וגם ממסע זה דיווח באופן סדיר על פעולותיו לאוסישקין. במכתב מיום ה' דחווה"מ פסח תר"ע (28.4.1910), תיאר מוסינזון לאוסישקין את ויכוחיו עם תומכי וולפסון בוויטבסק ובמקומות אחרים.²²

בסוף אותה שנה נסע מוסינזון בענייני גימנסיה "הרצליה"²³ לאפריקה. בנסיעה זו שילב, כהרגלו, הסברה ציונית עם מאמצים להשגת תמיכה כספית לגימנסיה. כרגיל, לקראת הנסיעה ראה מוסינזון צורך להתייעץ באוסישקין, וכתב למורו הרוחני:

הגני עומד על הדרך ללכת לאפריקה ולאמריקה. זוהי עבודה מעניינת ורבת האחריות, ביחוד העבודה באפריקה, במרכז מתנגדינו הפוליטיים ולפני הקונגרס, שצריך לשמש בתור נקודת השיבה בתנועתנו,²⁴ בה לא יכולתי להחליט בנפשי להתחיל בעבודה זו מבלי להודיעך קודם, ומבלי להתיעץ אתך על אודותה. מטרת נסיעתי היא הגמנסיה. אבל הן לא אסתפק בנאומים רק ע"ד הגמנסיה, ואגע בכל שאלות ישוב הארץ ועבודתנו הציונית בכלל.

18. מכתב לאוסישקין מיום ד', ג' אד"א תרס"ח (5.2.1908), אצ"מ A24/125/62. וראה את תשובת אוסישקין, מיום 1.3.1908-17.2, אצ"מ A45/36, מסמך 142. (אוסישקין הקפיד לרשום בראש מכתביו גם את התאריך הגרגוריאני המקובל באירופה, וגם את התאריך היוליאני, שהיה עוד נהוג ברוסיה).

19. ראה מכתביו של מוסינזון לאוסישקין, אצ"מ A24/125/62.

20. אוסישקין שהה אז בקושטא, יחד עם וולפסון וסוקולוב, לשם ייסוד עיתון, שז'בוטינסקי היה אמור להיות עורכו.

21. מכתב מיום ב' מנחם-אב התרס"ט (20.7.1909), אצ"מ A45/36.

22. אצ"מ A24/125/62.

23. לאחר שבהשפעת ד"ר בוגרשוב וד"ר צ'לנוב, תרם הנדבן מזור עוד כספים לגימנסיה העברית ביפו, הונחה אבן הפינה לבניין הגימנסיה באחוזת בית, ביום י' באב תרס"ט (28.7.1909). שם הגימנסיה הוסב לגימנסיה "הרצליה".

24. הכוונה לקונגרס העשירי, שלקראתו תכננו "המעשיים" את הדחת וולפסון מכהונתו, והטיית מדיניותה של התנועה הציונית מהקו המדיני אל הקו המעשי. ואומנם בקונגרס זה, שהתקיים באוגוסט 1911, גברה ידם של "המעשיים", אך וולפסון השכיל למנוע את הדחתו האישית, בהודיעו, כבר בנאום הפתיחה, על התפטרותו.

אז היה צריך לעבד מראש תכנית העבודה, ולדעת איך ומה לאמר. במשך כל שנות עבודתי בציוניות הרגלתי לפנות אליך ברגעים כאלה, וגם עתה הנני כולי שלך ואתך בעבודתך. לכן הנני פונה אליך גם הפעם, לפני הנסיעה, ומבקש לכתוב לי עוד הנה את דעתך ע"ד אופן וסדר עבודתי [...]. לפי זה אכין צעדי ואח"כ אכתוב לך מכל מה שאראה ואעשה, ועל הקונגרס, כאשר נראה, אמסור לך את רשומי משם, ואדבר אתך ע"ד העבודה באמריקה אח"כ.²⁵

מסעו של מוסינזון לאמריקה ולאירופה נערך מאוחר יותר (בראשית 1912). אותה תקופה התחזקו ה"מעשיים" בתנועה הציונית, שבראשה עמד עתה וארבורג, אך עדיין היו חוגים שהתנגדו ל"מהפך", ולחמו את מלחמת ה"מדיינים". על כך מעניין לקרא קטע ממכתבו של מוסינזון לאוסישקין, המהווה עדות לא רק למציאות הפוליטית בתנועה הציונית דאז, אלא גם לעמדתו האישית של מוסינזון, ולמעמדו של אוסישקין בוויכוח שהיה נטוש או בתנועה:

שאלת ההנהגה כמעט שנשכחה. כן בגרמניה ובאוסטריה ישנן קבוצות נאמנות לוולפסון, באנגליה מעטים נתיביו מאד ובאמריקה אינם כלל [...]. להיפך, ישנה אמונה להנהגה החדשה, או יותר טוב לאמר למהלך החדש, שרואים בכך את יוצרו ומנהיגו [...]. כמדומה לי כי בקונגרס האחד עשר לא יוזכר שם וולפסון, אם לא תהיינה אינטריגות יוצאות מן הכלל מצדו.²⁶

עם חזרתו מסיורו באמריקה ובאירופה נתמנה מוסינזון למנהל גימנסיה "הרצליה" במקום ד"ר מטמון-כהן (תפקיד שבו שימש עד 1940, ומ-1918 – יחד עם בוגרשוב), ועד מלחמת העולם הראשונה המשיך להתכתב עם אוסישקין ולמסור לו בפרטות רבה על דבר התפתחות הגימנסיה.

במלחמת העולם הראשונה גורש מוסינזון מהארץ על ידי התורכים, ושוב נסע לאמריקה, שם פעל כעסקן ציוני. עם תום המלחמה חזר לארץ-ישראל ולגימנסיה, אך מדי פעם נשלח על ידי ההסתדרות הציונית וקרן היסוד להרצאות ולפעילות ציונית ברחבי העולם.

כל אותה עת, מאז 1908 ועד מלחמת העולם הראשונה, מיקד ד"ר חיים בוגרשוב את פעילותו בעיקר במסגרת גימנסיה "הרצליה". בפרוץ מלחמת העולם בשנת 1914, כשניתנה פקודת גירוש לכל תלמידי הגימנסיה,²⁷ בוגרשוב הוא שלקח על עצמו את הדאגה לגורלם, ופעל להישארותם בתל-אביב. עקב

25. מכתב מיום ל' בשבט תרע"א (28.2.1911), אצ"מ A24/125/62. במכתב זה הוסיף מוסינזון פרטים על פעולתו המשותפת עם בוגרשוב בגימנסיה, וביקש מאוסישקין שישתדל להשיג עבורו מנדט לקונגרס הציוני שהתקרב, מטעם ציוני רוסיה, משום שלא היה בטוח בבחירתו בארץ-ישראל, ואף לא היה בטוח בבחירתו באפריקה.

26. המכתב נשלח משווייץ עם חזרתו של מוסינזון מאמריקה, במוצאי חג הפסח תרע"ב (14.5.1912). אצ"מ A24/125/62.

27. רוב התלמידים היו נתיני רוסיה, והמלחמה שפרצה גרמה לניתוק הקשר בינם לבין הוריהם, שנשארו ברוסיה.

הלשנת שקר, כאילו אסר ערבי כחצר הגימנסיה והיכהו – נדון בוגרשוב למיתה שלא בפניו, ונאלץ לברוח בחשאי מהארץ. בהיותו באלכסנדריה, בה התקבצו אלפי פליטים יהודים מִפּוֹ ומתל־אביב, השיג בוגרשוב, בעזרת ז'ד לבונטין, ד' יודלוביץ ואחרים מגולי ארץ־ישראל, אמצעים כספיים מספיקים, ופתח בית ספר עברי גדול, ובו 600 תלמידים. בית הספר פעל שנתיים, ולימדו בו ד"ר זגורודסקי, ד"ר ש' פרלמן, יוסף אהרונוביץ ואחרים. ואילו בוגרשוב שימש בו מורה ומנהל.

כעבור שנתיים עבר בוגרשוב למדריד, שם נפגש עם מכס נורדאו הקשיש, שהוגלה מצרפת (עקב היותו נתין אוסטרי) לארץ נייטרלית, והשניים התיידדו. במדריד עסק בוגרשוב בסידור קטלוג לכתבי היד העבריים בספרייה הלאומית בעיר, ועבד גם בספרייה הממלכתית באסקוריאל. בתום מלחמת העולם (סוף שנת 1918) חזר בוגרשוב לתל־אביב וקיבל את הנהלת גימנסיה "הרצליה" יחד עם מוסינזון.

דרכו של גליקסון לציונות ולארץ־ישראל

השלישי והחשוב ביותר בחבורה המובילה את הפלג הליברלי של "החוגים האזרחיים" בארץ בשנות ה־20, היה משה גליקסון. גם פעולתו הציונית של גליקסון, כפעולותיהם של מוסינזון ובוגרשוב, לא החלה בארץ־ישראל, אלא שנים רבות קודם לכן, ברוסיה, וגם הוא פעל במסגרת "ציוני ציון" תחת הנהגתו של מנחם אוסישקין ובהדרכתו.

משה גליקסון נולד בר"ח אלון תרל"ח (1878) בהולינקה שבפולין. בנעוריו קיבל חינוך מסורתי, ולמד בשיבות גרודנה ולומז'ה. כשהתמשכל, למד בבית־ספר תיכון בפרנקפורט ובאוניברסיטאות של מרבורג (שם היה תלמידו של הפילוסוף הרמן כהן) ושל ברן. את לימודיו סיים בשנת 1907, עם קבלת תואר דוקטור באוניברסיטת ברן.

מנעוריו השתייך גליקסון לאגודות "חובבי ציון", וכמוסינזון ובוגרשוב ניהל תעמולה ציונית בקרב הסטודנטים היהודיים בברן. הוא השתתף כציר בקונגרס השישי, ונמנע בעת ההצבעה בשאלת אוגנדה. ברם יותר מאוחר, כשהתלהט הוויכוח בין מחייבי תוכנית אוגנדה ושולליה, בתקופה שבין הקונגרס השישי והקונגרס השביעי, הצטרף ל"ציוני ציון", ונלחם בתקיפות בחסידי אוגנדה ובבטריטוריאליסטים.²⁸

בהספדו על גליקסון, באסיפת שוחרי האוניברסיטה העברית,²⁹ סיפר

28. ממכתב שכתב גליקסון לאוסישקין ב־28.11.1905, (כנראה 1905), ניתן להסיק כי גם לאחר הקונגרס השביעי עדיין לא ראה גליקסון את ארץ־ישראל כאפשרות יחידה להקמת מדינה יהודית, ובחרדתו מפני הצלחת זנגוויל ויט"א, ומפני עצם הפילוג שנוצר לאחר הקונגרס השביעי, הציע לאוסישקין, בהתאם להצעת ד"ר חמיצר מלייפציג, להתאחד עם יט"א בעניין אל־עריש, על פי תוכניתו של צ'לנוב – זאת במקביל להרחבת הפעולה המעשית בארץ־ישראל.

29. מ' אוסישקין, "איש הסינתזה", דבר, 23.6.1939.

אוישישקין, כי לראשונה נפגש עמו בשנת 1904. היה זה בעת הפולמוס הגדול בתנועה הציונית בשאלת אוגנדה, כאשר אוישישקין נסע למרכזים שונים במערב אירופה לארגן את המאבק נגד תוכניתו של הרצל. בסירוי אלו הגיע אוישישקין גם לברן, שבה התרכז אז מיטב הנוער הציוני, שבא מן המזרח להתחנך על כרכי תרבות המערב. בתוך קבוצת הצעירים שעמם נפגש אז,³⁰ היה גם גליקסון. אוישישקין סיפר לשומעיו, כי כבר אז, בשנת 1904, שמע כי נמצא בין הסטודנטים היהודיים בברן "צעיר אחד בעל כשרונות מצוינים, שבנפשו כרוכות תורה וחכמה יחד", וכי מבין כל הצעירים שבקבוצה היו רק מעטים שהצטיינו בידעת התורה בעמקות ובהיקף כמוהו. ואכן גליקסון עשה רושם עז על אוישישקין, למרות פגישתם החטופה. כבר אז, על פי עדותו של אוישישקין, בלט גליקסון בחבורת הסטודנטים בברן בשלימות השקפותיו ובידיעותיו העמוקות ביהדות, וכבר אז הכיר אוישישקין בתכונתו, שהיתה אולי האופיינית לו ביותר, הסינתזיה. הצטרפותו של גליקסון למחנה המשכילים לא גררה אצלו זניחת האמונה היהודית. בצד לימודי החול ההומאניסטיים, הפילוסופיים וההיסטוריים לא נשכחה אצלו אמונתו בתורת היהדות, ובלי שום התנגדות פנימית, וללא כל התלבטות, נוצרה אצלו הרמוניה מושלמת בין שני עולמות אלה.

כעבור שנתיים וחצי, בשנת 1907, כשנבחר אוישישקין לתפקיד נשיא הוועד של "חובבי ציון" באודסה, ונדרש לתת דעתו לא רק על נושאים כספיים ויישוביים, אלא גם על ענייני חינוך ותרבות, החליט לקרוא אליו את אותו צעיר מבריק.

לכאורה, לתלמידו של הרמן כהן אולי קשה היה לקבל עליו את הרעיון הציוני, אולם גליקסון, שהעריץ את מורו ורבו בכל מה שנגע לנושאים המוסריים שבתורת ישראל, לא חי מפיו בכל מה שנגע לציונות. תפיסתו הציונית היתה תפיסה משולבת. הוא החשיב מאוד את דרכו המדינית של הרצל, אך לא פסל גם את דרכו הרוחנית של אחד-העם, ואת דרכו המעשית של אוישישקין, והיה אולי בין הראשונים ששילבו שלוש גישות אלו למה שנקרא אחר כך בשם "הציונות הסינתטית", אלא שגליקסון היה אז צעיר וצנוע, ולא מפורסם בעולם הציוני.³¹

30. ובהם מוסינזון, בוגרשוב, ברכיהו, וילקנסקי, חיסין ואחרים.

31. כאשר לעמדתו זו, בשלב מאוחר יותר, ראה את מאמרו "ממלכה ומולדת", שבו באה לידי ביטוי הסינתזיה שדרש להקים בין תפיסת המולדת, שאפיינה את "חובבי ציון", עד כי הסיחו דעתם מרעיון הממלכה, ועל כן הפכו לתנועה של קרן זווית ומעשים קטנים, ובין הציונות המדינית, שהעמידה הכל על הממלכה, עד שהסיחו דעתם מן המולדת, דבר שגרר את רעיון הקמת הממלכה מחוץ לגבולות המולדת. במאמר זה, שנכתב לאחר המהפכה ברוסיה ולאחר פרסום הצהרת בלפור, יכול היה גליקסון לכתוב: "והנה סוף סוף הגיעו לנו ימי סינתזיה והתמוגגות של שני היסודות הללו. הפרובלמה של תחית האומה בארצה נעשתה לנו הפרובלמה של תחית הממלכה ותחית המולדת כאחת [...] הוכשרו התנאים הפנימיים והחיצוניים לעבודת בנין גדולה לשם תחית המולדת על יסודות ממלכתיים [ההדגשה שלי, "ד"]. העם, מוסקוה, א' באדר תרע"ח (13.2.1918).

"הוא בא לאודסה – סיפר אוסישקין – ובמשך הרבה שנים לא זזה ידי מידו וידו מידי. באופן רשמי שימש מזכיר הוועד, אבל, בעצם, היה אחד הגלגלים העיקריים בפעולותיו של הוועד." גליקסון לא היה יחיד במזכירות ועד "חובבי ציון" באודסה. עמו פעלו יחד א"מ ברכיהו, יעקב רבינוביץ וחיים גרינברג. ברם, שני הקובעים העיקריים בפעולות הוועד היו לילינבלום ואחד-העם, וכל אחד מהם ניסה למשוך את עגלת הוועד לכיוון אחר.

אוסישקין הוסיף לספר:

כאשר בא גליקסון לאודסה מצא לפניו שני אנשים שהאבטוריטה שלהם היתה כבירה במחננו, אבל לא היתה ביניהם הסכמה לגבי שיטת העבודה במהלך העניינים שלנו. אלה היו לילינבלום ואחד העם. [...] הראשון טען אך ורק לעבודה מעשית בתנועתנו, והשני דרש עבודה רוחנית בלבד, וההתנגשות בין שתי ההשקפות הללו היתה הציר הרוחני שמסביבו התנהלו כל הויכוחים של הנוער אשר במחננו, ואלו היו פרובלמות החיים שלהם. וגליקסון, הצעיר והצנוע, עמד בין שני הרים אלה, וצריך היה [...] לקבוע לאיזה צד הוא שייך. והנה, כשם שגליקסון בברן הצליח למצוא מזיגה נאה, בקנה מידה גדול, בעניינים העומדים ברומו של עולמנו, למצוא הרמוניה שלמה בין היהדות והמדע – כן הצליח, בזעיר אנפין, לאחד בתוכו את ההשקפות המעשיות של לילינבלום וההשקפות הרוחניות של אחד העם. הוא הרגיש עצמו קרוב לשניהם, ושניהם היו קרובים אליו. וכך מצא את הדרך הנכונה בין שני הקצוות – את הסינתזה [ההדגשה במקור, י"ד]. כי אמנם היה גליקסון, בכל תכונות נפשו ואישיותו המיוחדת, איש הסינתזה. וסינתזה אין פירושה, כפי שרגילים לחשוב אצלנו, פשרנות רוחנית. סינתזה – משמע למצוא את הטוב והמושלם בכל הדעות וליצור מהם אחדות חדשה, צרופה ומצורפת. זו היתה השקפתו הפילוסופית של גליקסון, ובדרך זו הלך כל ימיו.³²

באודסה החל גליקסון להתפרסם, תחילה בקרב ציוני רוסיה, ובמהרה בעולם הציוני כולו. תוך כדי עבודתו בוועד "חובבי ציון" התגלה פן נוסף באופיו ובכישורנותו – יכולת ההסברה. מאות מכתבים הריץ גליקסון, ולפי עדותו של אוסישקין:

כל מכתב היה מאמר עיתונאי ממש, באותו נוסח שהכרנוהו כולנו בזמן עבודתו בארץ, נוסח ההסברה [ההדגשה במקור, י"ד]. הסברה – זו התכונה שהיתה חביבה עליו ביותר, והיא גם התאימה ביותר לאופיו. לעולם לא רצה, ולא יכול היה, לשמש פוסק לאחרים. פוסק היה רק לעצמו.³³

מאמרו של גליקסון על לילינבלום, שפורסם בעולם בשבעה למותו של מ"ל, עורר את תשומת לבם של הסופרים העבריים בני התקופה. מאז התקרב גליקסון

32. מ' אוסישקין, לעיל, הערה 29.

33. שם.

אל אחד-העם, ביאליק, רבניצקי, קלויזנר, קלינמן ואחרים. ברם סופרי אודסה נפרדו לשני חוגים: חוג קלויזנר וחוק ביאליק. על ההבדלים בין החוגים ועל מקומו של גליקסון ביניהם סיפר מאוחר יותר משה קלינמן:

לחוג קלויזנר היה סימן חיצוני אחד – השתתפות פעילה בחיי התנועה הציונית, ואילו חוג ביאליק, הגם שכולם היו גם בו ציונים, כאילו התרחק מן הפעילות ההסתדרותית, וצמצם עצמו בתחום הספרות בלבד. משום כך היה חוג קלויזנר קרוב יותר לאוסישקין. מבחינה זו היה גליקסון ממילא [ההדגשה במקור, י"ד] בחוג קלויזנר, אלא שיחסיו לחוג השני היו כמעט שווים, ולא היתה יכולת לאמר למי מהם הוא קרוב יותר.³⁴

בתפקיד מזכיר ועד "חובבי ציון" שימש גליקסון משנת 1907 ועד מלחמת העולם הראשונה – תקופה של 12 שנים. במקביל החל לעסוק גם בכתיבה ועריכה עיתונאית. עוד בהיותו סטודנט פרסם מאמרים בשאלות היהדות והציונות *בהיהודי*, שהופיע בלונדון, ומשנת 1910 היה לסופר. קבוע ב*העולם*, שנערך אז על ידי א' דרויאנוב. בעת מחלתו של האחרון קיבל גליקסון את העריכה, ושימש בה עד סגירת העיתון על ידי השלטונות הרוסיים, בעת מלחמת העולם הראשונה. עם סגירת *העולם* והשלח החליטו הסופרים העבריים ברוסיה להוציא קבצים בשאלות הזמן והספרות, ועל גליקסון הוטלה עריכתם של *עולמנו* (1917), *כנסת ומשואות* (1919).³⁵

בימי המלחמה היה גליקסון שליחו של "הוועד לעזרת פליטי המלחמה" במקומות הפורענויות הקרובים לחזית, עד שפעילות זו נאסרה על ידי הממשלה. בשנת 1917 ניתן לכך-ציון כץ רשיון להוצאת שבועון עברי בשם *העם*. כאשר העמיד כץ את הרשיון לרשות "הוועד המרכזי לציוני רוסיה", נבחר גליקסון לעורכו הראשי של העיתון, ועבר למוסקווה. לאחר המהפכה הפך *העם* ליומון, אך נסגר כעבור שנה על ידי הבולשוויקים.³⁶

בימים הראשונים שלאחר מהפכת אוקטובר תלה גליקסון תקוות רבות ברוסיה החדשה. במאמרו "בשעת מעבר", שפורסם ב*העם* השבועי ככ"ט אדר תרע"ז (23.3.1917), ערך גליקסון השוואה בין השחרור שפקד את יהודי המערב בעת האמנציפציה ובין השחרור שחל ברוסיה עם המהפכה. במערב זכו היהודים, לדעתו, לשחרור אישי, וקיבלו זכויות אזרח, תוך התעלמות מזכויות *העם* שלהם, ואילו ברוסיה:

ההודאה בזכותו של כל עם ועם לחיות לעצמו וליצור לעצמו הולכת ונעשית נחלתם של כל בני תרבות, ורוסיא המשוחררת, המבקשת כפרה לחטאיו של

34. משה קלינמן, "גליקסון בן ה-60", *העולם*, גל' נב, עמ' 1005, שנת 1938.

35. חלק גדול מקבצים אלו החרימה הממשלה הבולשוויקית.

36. ב*העם* היומי נתמנו לעורכים, מלבד גליקסון, גם משה קלינמן, ב"צ כץ וש' טשרנוביץ. מזכיר המערכת היה ד' שמענוביץ. חברי המערכת: יצחק גרינבוים, חיים גרינברג, א' ליטאי ונ' גרינבלט, שהוזמנו מאודסה למוסקווה. לאחר זמן נתחדש *העם* השבועי כהוספה ל*העם* היומי.

"חברת מפיצי עבודת אדמה בין בני ישראל ברוסיה", משום שלא האמין ביכולתו של עם ישראל לחזור לחקלאות. לבונטין כתב:

בימינו אלה יוכלו העברים לשוב ולעבוד את האדמה, לטעת כרמים ולאכול את פרים, ומקרה כזה לא יהיה מקרה היוצא מדרך מקרי הטבע וההיסטוריה, כמו שחושב מר סמולנסקין. אם תצליח החברה "מפיצי עבודת אדמה" להושיב עשר משפחות מאלו המאות שתחפוצנה בכל לבן ובכל נפשן לעבוד את האדמה ולשמרה, גם אז תהיה פעולת החברה גדולה מאד. מחויבים אנחנו כולנו להיות לעזר למספר רב מבני עמנו שיהיה ביכולתם להאחז בעבודת האדמה, כדי שנוכל לעמוד ולחיות בין העמים, כי רק עם כזה שיש אצלו גם עובדי אדמה וגם אנשים חכמים יכול לחיות ולהתקיים, אבל לא עם שהוא כולו עורכי דין ופנקסנים.⁴⁹

לבונטין לא הסתפק בוויכוח עקרוני עם סמולנסקין, אלא יסד שתי אגודות של "חובבי ציון" בדרום רוסיה, שמטרתן היתה יישוב ארץ-ישראל. חברי האגודות ייפו את כוחו לנסוע לארץ-ישראל, על מנת למצוא להם שם חלקת קרקע, במגמה להתיישב בה ישיבת קבע. משפחתו אומנם התנגדה לרעיון, אך לבונטין יצא באותה שנה למרות התנגדותם, ובכך היה לשליח הראשון של "חובבי ציון" שיצא מן הגולה לקנות קרקע בארץ-ישראל.

לאחר שקיבל ממל"ל את ברכת הדרך, באודסה, יצא לבונטין, דרך קושטא, לארץ. בבואו נפגש כאן עם י"מ פינס, ובעצה אחת עמו הקים ביפו, יחד עם יוסף פיינברג, שהגיע מרוסיה עם מכתב ממל"ל, את "ועד חלוצי יסוד המעלה", וערך את תקנותיו. לנשיא הכבוד של "הוועד", שתפקידו העיקרי היה לסייע לעולים ארצה להתיישב בארץ, נבחר חיים אמזלג, סגן הקונסול הבריטי ביפו. לבונטין עצמו שימש כנשיא בפועל. הודות לפעילותו של לבונטין נקנתה אדמת עיון קרא, ועליה הוקמה, בטי"ו באב תרמ"ב, המושבה ראשון-לציון. באותה שנה עזר לבונטין לאנשי ביל"ו להיקלט בראשון-לציון, ואף נאלץ להתפטר בגללם מכהונתו כראש הוועד. מצב כלכלי גרוע ומשבר אישי חייבו את לבונטין למכור את חלקתו לברון רוטשילד. בהזדמנות זו נסע לפגישה עם הברון בפאריס, ודרבנו להמשיך לתמוך ביישוב הארץ. מפאריס חזר לבונטין למשפחתו ברוסיה, וקיבל מישרה באחד הבנקים במינסק.

לבונטין פיתח בעירו פעילות ציבורית ענפה, והשתתף בפגישות "חובבי ציון". בפגישות אלו הציג את גישתו המיוחדת בשאלת יישוב ארץ-ישראל – התנגדות להתיישבות על יסוד נדבות מקריות, ודרישה לכונן את בניין הארץ על יסודות כלכליים ומסחריים בריאים. גישה זו הובילה אותו להכרת הצורך בהקמת בנק יהודי גדול להתיישבות.

בקונגרס הציוני השני, בשנת 1898, התקבלה החלטה לייסד בנק בשם "אוצר

49. ז"ד לבונטין, "איפכא מסתברא", הלבנון, גל' 34, כ"ד באדר תרמ"א (25.3.1881). הקטע מצוטט אצל ד' סמילנסקי, עם בני ארצי ועירי, עמ' 113. וכן הנ"ל, "ראשון הראשונים – שלושים לפטירת ר' זלמן דוד לבונטין, הבקר, 19.7.1940.

התיישבות היהודים". שלוש שנים לאחר מכן הוזמן לבונטין על ידי הרצל, על פי המלצת אוסישקין, לנהל את הבנק שהוקם באנגליה. לבונטין עבר ללונדון, והקים במסגרת הבנק את "חברת אנגליה-פלשתינא" (אפ"ק) למטרת פעילות כלכלית בארץ-ישראל.

20 שנה לאחר שעזב את הארץ חזר לבונטין לארץ-ישראל בשנת 1903, והתייצב בראש האפ"ק שיסד. הוא עמד בראש אפ"ק משנת 1901 ועד שנת 1924, מלבד שנות מלחמת העולם הראשונה, שבהן שהה מחוץ לארץ-ישראל. בהנהלתו הפך האפ"ק להיות אחד המכשירים הפיננסיים היעילים ביותר של ההסתדרות הציונית. הוא שימש כמורשה בארץ-ישראל של הקק"ל, של "ועד חובבי ציון" באודסה, של חברת "גאולה" ועוד.

במלחמת העולם הראשונה יצא לבונטין לאירופה, במגמה להגיש לווייצמן תזכיר על המצב הכלכלי בארץ, בצירוף תוכנית רחבה להמשך העבודה, שעיקרה היה הרחבת אמצעיו הכספיים של אפ"ק, כבסיס לכל העבודה היישובית בארץ. כן התכוון לבונטין להשיג כספים עבור האפ"ק, כיון שמפקידים רבים דרשו את פיקדונותיהם. לאחר שהשיג מ"אוצר התיישבות היהודים" 15,000 ליש"ט, חזר לארץ-ישראל דרך מצרים, אלא שבסוף אוקטובר 1914 נכנסה תורכיה למלחמה, והוא נאלץ להישאר במצרים עד גמר המלחמה.

לבונטין נשאר במצרים כארבע שנים, ובמשך זמן זה פעל הרבה לטובת פליטי ארץ-ישראל. יחד עם ז' גלוסקין ייסד ועד עזרה לאלפי הגולים, והשיג כספים עבורם מהממשלה האנגלו-מצרית, ואף מנציגות ממשלת רוסיה במצרים.⁵⁰ במרץ 1918 חזר לארץ עם "ועד הצירים", ומיד פעל לפתיחה מחודשת של הבנק, שנסגר בימי המלחמה.

סיכום

בחנית עברם האישי והציבורי, הן בגולה והן בארץ-ישראל העזותמאנית, של ראשי "החוגים האזרחיים" בארץ-ישראל בשנות ה-20, יש בה, אולי, כדי ללמד על כיווני פעילותם ביישוב העברי המתפתח בארץ בראשית תקופת הבית הלאומי.

כל ששת האישים המרכזיים של "החוגים האזרחיים" בארץ-ישראל בשנות ה-20 עלו ארצה ממזרח אירופה (רוסיה ופולין). חמישה מהם ילידי המחצית השנייה של שנות ה-70 במאה הקודמת, ורק לבונטין מבוגר מהם ב-20 שנה בקירוב. איש מהם לא היה חבר (לפחות לא חבר פעיל) במפלגה אידיאולוגית-חברתית כלשהי (פרט לחברותם בתנועה הציונית או בתנועת "חובבי ציון"). חינוכם היה אינדיווידואליסטי, ורעיונות בדבר הקמת חברה חדשה, מושתתת על יסודות חברתיים אחרים, כמו למשל על בסיס סוציאליסטי או קואופרטיבי, היו זרים להם. שתי העובדות האחרונות יש בהן כדי להסביר את שייכותם המאוחרת יותר של כל האישים הללו למחנה "הציונים הכלליים", במסגרת

50. סמילנסקי, עם בני ארצי, עמ' 117.

התנועה הציונית.

ברם, למרות קווי הדמיון המשותפים לכל השישה, ניתן להבחין גם בשוני שחצה ביניהם, ואולי אף עלה על קווי הדמיון. שלושה מששת האישים (בוגרשוב, מוסינזון וגליקסון) רכשו השכלה פורמלית גבוהה מחוץ לגבולות רוסיה. כל השלושה גמרו את לימודי הדוקטור באוניברסיטת ברן, וכתוצאה מכך היו מושפעים מהלכי הרוח הליברליים, שפעלו במערב אירופה באותה תקופה. שלושתם הכירו זה את זה, ופעלו רבות במשותף בתחומי ההסברה והתעמולה העקרוניים של תנועת "ציוני ציון", שהונהגה על ידי אוסישקין. יש לזכור כי אוסישקין, ששלושתם העריצוהו, היה גם ממנהיגיה הראשיים של הציונות המעשית, שלא הסתפקה בפעילות מדינית להשגת הכרה בינלאומית בזכותם של היהודים לחזור לארצם ההיסטורית, אלא דרשה קביעת עובדות בשטח, בדרך של התיישבות וביצוע פעולות קונסטרוקטיביות אחרות בארץ-ישראל. אוסישקין, שלא היה סוציאליסט, הבין כי חלוצי תנועת העבודה בארץ הם שהיו מגשימי תפיסה זו, ובכך היו, לדעתו, את חוד החנית של המעשה הציוני בארץ-ישראל. נפשו של אוסישקין היתה חצויה, על כן, בין התנגדותו לרעיונותיהם החברתיים של חלוצי העלייה השנייה (וההולכים בדרכם – אנשי העלייה השלישית), ובין תמיכתו בפעולתם המעשית בארץ. נפשות חצויות כאלה היו גם של תומכיו הנאמנים: מוסינזון, בוגרשוב וגליקסון. לעומתם, שלושת האישים האחרים (לבונטין, ספרסקי ואיזמוז'יק) לא פנו ללימודים גבוהים, לא ספגו את השכלת המערב, לא היו קשורים לעמדה רעיונית כלשהי, לא נפגשו ביניהם בחו"ל, וממילא לא יכלו לפעול שם במשותף. גם ספרסקי וגם איזמוז'יק פנו בגיל צעיר יחסית לעסקי מסחר ותעשייה, ונראה כי פעילותם הכלכלית לביתם מנעה מהם להתפנות לפעולה ציבורית רחבה, מעבר למקום מגוריהם.⁵¹ אם בכל זאת אנו עדים לפעילות ציבורית רחבה יותר של ספרסקי, הרי זה משום שהוא נשאר ברוסיה זמן רב הרבה יותר מאשר איזמוז'יק, והתבססותו הכלכלית שם איפשרה לו להרחיב את פעילותו הציבורית. כך קרה שאיזמוז'יק, שעלה לארץ-ישראל עוד בשנת 1906, החל לעסוק בפעילות ציבורית רחבה רק בארץ, ואילו ספרסקי החל בה כבר בחו"ל. פעולתו הציונית של לבונטין החלה מוקדם הרבה יותר מפעולתם של יתר החמישה, אולם גם לבונטין עבר לארץ-ישראל לישיבת קבע כבר בראשית המאה,⁵² ובכך, כאיזמוז'יק, נותקו למעשה קשריו עם גולת ישראל ברוסיה. קשריו עם התנועה הציונית, אף שהיו הדוקים, נתהדקו, בדומה לקשריהם המאוחרים יותר של ספרסקי ואיזמוז'יק, בעיקר על הבסיס הכלכלי-פורמלי, ופחות על הבסיס הרעיוני-חברתי. מנהל אפ"ק בארץ שמר על קשריו הפיננסיים

51. ייתכן שעובדת אי היותם בעלי השכלה פורמלית גבוהה גם היא מנעה מהם להתחבר לחוגו של אוסישקין, שרבים מחבריו נמנו עם נושאי תארים אקדמיים (אוסישקין עצמו היה מהנדס), ושבמסגרתו חיפשו דרכי פעולה רעיונית וחברתיות, נוסף לדרכי פעולה כלכליות גרידא.

52. זאת, מבלי לציין את ישיבתו בארץ ואת פעילותו הענפה בה בשנים 1881–1883.

עם מנהיגות התנועה הציונית, אולם לא היה בין מסבירי התנועה ותועמלניה להמון העם.

גם בוגרשוב ומוסינזון עלו לארץ כבר בשנת 1906, אולם, שלא כלבונטין וכאיזמוז'יק, המשיכו לעמוד בקשר הדוק ואמיץ עם אוסישקין, והמשיכו להיחלץ לפעולות הדרכה, הסברה ותעמולה כל אימת שנדרשו. שני המורים, שהמשיכו את דרכם המשותפת בגימנסיה העברית ביפו (לימים גימנסיה "הרצליה"), היו קשורים בנפשם לתנועה הציונית שהתפתחה ברוסיה, גם בעת שהשתקעו כבר בארץ-ישראל, וראו בשמירת הקשרים עמה צורך ציוני חשוב ביותר.

השניים מתוך השישה, שנשארו ברוסיה עד לאחר מלחמת העולם הראשונה ומהפכת אוקטובר, היו גליקסון וסופרסקי. גליקסון שילב את פעילותו הציבורית בפרנסתו, ומעורבותו בחיים הפוליטיים של התנועה הציונית, בתוקף משרתו, היא שסיפקה לו את נושאי כתיבתו העיתונאית הענפה. ואילו תחום פעילותו הציבורית של סופרסקי חרג מעבר לעולם הציוני, כשם שלמחייתו עסק האיש בתחומים שמעבר לעולמו התנועתי.

המסקנה המזדקרת לעיני החוקר היא, שכבר בראשית דרכם הציבורית ניתן לחלק את ששת האישים המרכזיים של "החוגים האזרחיים" בארץ בשנות ה-20 לשתי קבוצות: מצד אחד בוגרשוב, מוסינזון וגליקסון, שהיו קשורים לתנועה הציונית לא רק דרך רעיון שיבת עם ישראל לארצו, אלא גם בהבנה שעצם העלייה לארץ-ישראל אינה מספיקה, ויש לצרף אליה גם מסגרת רעיונית-חברתית, שתביא לשינוי חברתי הכרחי בחייו של העם היהודי. מצד שני סופרסקי, איזמוז'יק ולבונטין, שפעולותיהם הציבוריות והאישיות היו נפרדות זו מזו, ותפיסת הציונות בעיניהם היתה בעיקר עלייה אישית לארץ-ישראל והתבססות כלכלית אישית בה.

בעוד ששלושת הראשונים היו בעלי השכלה פורמלית גבוהה, ועיקר פעולתם היתה רעיונית-עקרונית, הרי שלוש האחרונים היו אנשי חרושת, מסחר ובנקאות, ועיקר פעילותם היתה כלכלית. שלוש הראשונים היו קשורים לאוסישקין בקשרים אישיים של הערצת מנהיג ומורה דרך, ולא פעלו ללא אישורו והסכמתו, ואילו שלוש האחרונים לא היו זרים למנהיג ציוני רוסיה, אך לא פעלו רק על פי שיקוליו, ודין התנועה היה חשוב בעיניהם פחות מעקרון הפעולה האישית העצמאית.

נראה כי חלוקה זו מסבירה גם את ההתפתחות שתבוא בהמשך. בוגרשוב, מוסינזון וגליקסון יעמדו, מאוחר יותר, בראש החוגים, שבראש סולם העדיפויות עמדה אצלם דרך עקרונית-רעיונית, גם אם הרווח הכלכלי המידי לא הורגש מיד. מכאן יחסם הקרוב לתנועת העבודה המתהווה בארץ, גם אם לא הזדהו עם רעיונותיה הסוציאליסטיים. ואילו סופרסקי, איזמוז'יק ולבונטין עמדו, מאוחר יותר, בראש החוגים שהעדיפו את הכיוון הכלכלי ואת ראיית הצרכים החברתיים דרך חור המטבע, ומכאן יחסם הקרוב לרעיונות היוזמה החופשית והבעלות הפרטית על הקניין.